

QO'QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 1-son)

FILOLOGIYA
PHILOLOGY

**"ODAMIYLIK MULKI" ASARINING "NE ERUR BU JAHOLAT?"
BOBIDA QO'LLANILGAN BIRLIKLARNING LINGVOMA'NAVIY
XUSUSIYATLARI**

*Tilavova Munisxon Alijon qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Tillar fakulteti o'zbek tili va adabiyoti
kafedrasi o'qituvchisi,
Bux DU o'zbek tilshunosligi va
jurnalistika kafedrasi mustaqil izlanuvchisi
tilavovamunisxon94@gmail.com*

Annatatsiya: Ushbu maqolada so'zlarning lingvoma'naviy xususiyatlari, Tohir Malikning "Odamiylik mulki" asaridagi so'zlarning lingvoma'naviy xususiyatlari to'g'risida so'z boradi. Ushbu maqolada „Odamiylik mulki“ asarida qo'llanilgan aytim frazeologik birliklarning lingvo'maviy xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Tildagi ma'nodoshlikning taraqqiyoti, uning o'ziga xos xususiyati, ularning ma'no ifodaliligi, ixchamligi va boshqa shunga o'xshash xususiyatlari badiiy asarlar materiallari asosida o'rganilganda yanada yaqqolroq namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: lingvoma'naviy xususiyatlar, stilistik xususiyatlar, stilistika, ma'no buyoqdorligi, frazeologik sinonimlar, kontekstual antonimlar.

Аннотация: В этой статье говорится о языковых и духовных свойствах слов, языковых и духовных свойствах слов в произведении Тахира Малика «Достояние человечества». В данной статье рассматриваются языковые особенности фразеологизмов, использованных в произведении «Достояние человека». Развитие семантики языка, его специфика, выразительность значения, лаконичность и другие подобные особенности более ярко проявляются при изучении на материалах художественных произведений.

Ключевые слова: языково-духовные особенности, стилистические особенности, стилистика, смысловая окраска, фразеологические синонимы, контекстуальные антонимы.

Abstract: This article talks about the linguistic and spiritual properties of words, the linguistic and spiritual properties of words in Tahir Malik's "Property of Humanity". This article examines the linguistic features of phraseological units used in the work "Human Property". The development of language semantics, its specificity, expressiveness of meaning, conciseness

and other similar features are more clearly manifested when studied using materials from works of art.

Key words: linguistic and spiritual features, stylistic features, stylistics, semantic coloring, phraseological synonyms, contextual antonyms.

KIRISH

Til ijtimoiy hodisa bo'lish bilan birgalikda shu tildan foydalanuvchi kishilarning, jamiyatning, umuman, millatning o'ziga xos madaniyati-yu ma'naviyatini o'zida aks ettiradi. Tilda ota-bobolar merosi hisoblanmish urf-odatlar, an'analar va qadriyatlar o'z aksini topadi. Shuningdek, til o'zida xalqning madaniy va ma'naviy xususiyatlarini jamlaydi. Ushbu xususiyatlar hozirda muhim ahamiyat masb etgan holda dunyoga shu tildan foydalanuvchi kishilarning ma'naviy hayoti haqida ma'lumot ham beradi. Va bu ma'naviy xususiyatlarni o'rganish bugungi kunda dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda va shu tufayli tilshunoslar diqqatini o'ziga tortmoqda. Hozirgi kunga kelib tilimizning ma'naviy jihatlarini o'rganish tilshunoslikning alohida sohasiga aylangan hamda ushbu soha tilimizning madaniy-ma'naviy jihatlarini, ushbu jihatlar orqali tilimizga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish kabi bir qator masalalarni o'z ichiga oladi. Bu bo'lim "lingvokulturologiya" deb ataladi. Madaniyatshunoslik va tilshunoslik bo'limlarining uyg'unlashuvi orqali yuzaga kelgan bu bo'lim yuqorida keltirilgan bo'limlardan ancha farqli hisoblanadi. Shuningdek, tilimizning lingvoma'naviy xususiyatlarini o'rganuvchi bu soha ustida juda ko'plab tilshunoslar olimlarimiz izlanishlar olib borishgan va hozirda ham olib borishmoqda. Xususan, bu so'zlarimizga A.Nurmonovning "O'zbek tilida lingvokulturologik yo'nalish", N.Mahmudovning "Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab", N.Sayidrahimovanning "Lingvokulturologiyaning ilmiy asoslanishiga doir ayrim mulohazalar", "Lingvokulturologiyaning komponentlari" nomli maqolalarini, D.Xudoyberganovanning "Matnning atropotsentrik tadqiqi" mavzusida gimonografiyasini misol qilib keltirish mumkin.

Barcha jonli tillarda bo'lgani kabi o'zbek tilining rivojlanishida ham og'zaki va yozma adabiyotning roli beqiyosdir. Badiiy adabiyotda nutq vositalarining barchasi poetik tasvirda ishtirok etadi. Shularning biri sifatida sinonimlar tilshunoslik va badiiy nutqda o'ziga xos o'ringa ega.

Tilshunoslikda sinonimlik holatini aniqlash, uning turlarini belgilash uchun badiiy matnning ahamiyati beqiyos.

Bu sohada qo'lga kiritilgan bir qator yutuqlarga qaramay, ma'lum kamchiliklar ham mavjud. So'zlar o'rtasidagi sinonimik munosabat kriteriyasini aniqlashda kontekstning roli va turlari, sinonimlarning stilistik xususiyatlari va masalaning shu kabi boshqa bir qancha jihatlarini nazariy va amaliy tomonlari ma'lum darajada yoritilgan¹⁷⁵.

¹⁷⁵ Хайитметова О. Ўзбек адабиётида халқчиллик ва халқчил услуб ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. -1993, 1-сон, 8-10-б.

Tildagi ma‘nodoshlikning taraqqiyoti, uning o‘ziga xos xususiyati, ularning ma‘no ifodaliligi, ixchamligi va boshqa shunga o‘xshash xususiyatlari badiiy asarlar materiallari asosida o‘rganilganda yanada yaqqolroq namoyon bo‘ladi.

Ma‘nodoshlar badiiy matnda qo‘llanilishi bo‘yicha o‘rganilsa, masalani yanada kengroq doirada o‘z ichiga qamrab oladi. Leksikologiya, stilistika va badiiy nutq nazariyasining o‘rganish obyektlarini bir-biriga yaqinlashtiradi.

Sinonimlarni bir - biridan ajratib turuvchi turli ma‘no qirralari badiiy matnda personajlarning murakkab ichki dunyosini, his-tuyg‘ularini, xatti-harakatlarini ochib berishda til materialining muhim vositalaridan biri sifatida qaraladi. Bu hodisa ijodkorga sinonimlarni chuqurroq o‘rganishni va uning «sir»larini bilib olishni muhim vazifalardan biri qilib belgilaydi.

Ma‘nodosh so‘zlarda mavjud bo‘lgan «sir»larning bilib olinishi ijodkor uchun zarur bo‘lgan eng aniq va ravon tasviriy vositalarni saralab olish imkoniyatini beradi. O‘z navbatida, bu vositalar biror voqea - hodisa yoki predmetni tabiiy tasvirlashga imkon beradi. Bu vosita yordamida yozuvchi o‘z kitobxoni qalbiga yo‘l oladi.

Shuning uchun ham sinonimlar nutq rang - barangligi va ifodaliligini belgilovchi vosita bo‘lib, so‘z tanlash tamoyili, yozuvchi tili va uslubini o‘rganish masalasi va ma‘lum bir yozuvchi uchun xos bo‘lgan, takrorlanmas individual tomonlarini o‘rganishning eng muhim masalalaridan biri ekanligi bilan ajralib turadi.

Tohir Malik o'zining "Odamiylik mulki"asarining "Ne erur bu jaholat?"bobida jaholat haqida so'z yuritarkan, bu so'zni izohlab, uni vujudga keltiruvchi bir qancha hislatlarni sanaydi va ularning ma'nolarini izohlab beradi hamda turli xil frazeologik birliklarni ,shuningdek, fikrlarining isboti sifatida payg'ambarlar, xalifalar va podshohlar haqidagi hikoyatlarni keltirib o'tadi. Quyida ushbu asarda qo'llanilgan freziologik birliklar,so'zlar va ularning ma'nolari haqida so'z boradi.

Yozuvchi tilimizdagi "jaholat","johillik" atamaları nodonlikni va bu nodonlikni tug'diruvchi bilimsizlikni anglatishini ta'kidlaydi. Johil inson sifatlarini sanar ekan johilning bilaman,deganini ko'rning ko'raman deyishiga o'xshatadi. Bunday kimsalarni jamiyat ichidagi illatga mengzaydi. Ularni tarbiyalash xususida so'z yuritib , keksani tarbiyalamoq-mashaqqat,bo'rini tarbiyalamoq-uni azoblamoq singari til birliklaridan foydalanadi . Shuningdek,ushbu bobda "qalbi xastalanmoq","qosh qo'yaman, deb ko'z chiqarish","dard ustiga chipqon","vaqtni o'ldirmoq","nafsni ko'kka ko'tarmoq","nafsga qul bo'lmoq","ko'nglini yumshatmoq" kabi birikmalardan foydalangan holda ularning ma'naviy sifatleri va xususiyatlarini izohlab beradi. Johillikni paydo qiluvchi omil sifatida bid'at va xurofotni sanab o'tar ekan, ularning lug'aviy ma'nolari xususida alohida to'xtalib o'tadi va ularga quyidagicha izoh beradi:

"Bid'at-so'zi aynan tarjima qilinsa:"Yangidan paydo bo'lgan odat"degan ma'noni anglatadi. Hazrat Alisher Navoiy asarlarida bu so'zni "yoqimsiz"degan ma'noda ham qo'llaganlar. Yana "bid'ati sayyia"ham derlarkim,bu "Yangi paydo bo'lgan yomon odat"demakdir. Ta'bir joiz bo'lsa-dinga yot ,yangi paydo bo'lgan yoqimsiz odatlar "bid'at"deb belgilangan.

"Xurofot"esa "asossiz"demakdir. Ya'ni dinda asosi yo'q, behuda ishlar,odatlardir. Abu Usmon Jaririy hazratlari deganlarkim:" Har kishiki, Payg'ambar alayhissalom sunnatini o'ziga hakam qilsa,uning so'zi hikmatdir. Har kishiki, nafsining xohishiga tobe bo'lsa,uning so'zi bid'atdir".O'zbek tilida nashr etilgan "Islomiy qomus"da "bid'at" atamasi "noma'qul yangilik","din aqidalariga xilof yangilik",deb izohlangan".Til-ma'naviyat xazinasi. U asrlar mobaynida saqlanib kelayotgan xalqning o'ziga xos madaniyati haqida darak beradi. Undagi har bir so'z,har bir birlikda xalqning o'zigagina xos ma'naviyati "yashaydi"va davrlar o'tgani sayin ushbu ma'naviyatni uning egalariga yetkazadi.

Atoqli so‘z san’atkorlarining so‘zdan foydalanishdagi tajribalari sinonim so‘zlarning ba’zi bir umumiy va juz’iy tomonlarini o‘rganishda, xozirgi filologiya fanlari talablariga har tomonlama to‘la mos keladigan sinonimik lug‘atlar tuzishda eng qimmatli faktik materiallar berishi shubhasiz. Chunki yozuvchi til materialiga, uning grammatik qurilishiga va lug‘at tarkibiga asoslanadi, u badiiy til orqali ayrim voqea-hodisalarni bo‘rttirib ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladi. SHu bilan birgalikda muallif o‘zi tomonidan yaratilgan obraz va voqealarga nisbatan o‘quvchida muhabbat yoki nafrat, zavq yoki qayg‘u hislarini uyg‘otishga muvaffaq bo‘ladi.

Badiiy asarlarda qo‘llangan umumxalq tilidagi sinonimlar, jumladan frazeologik sinonimlar, xalq ommasi nutq madaniyatining qay darajada o‘sganligini, badiiy so‘z san’ati taraqqiyotini ko‘rsatuvchi omillardan biridir. Badiiy asardagi har bir personaj jamiyatdagi o‘rni, tabaqalanish, xususiyatlariga qarab o‘ziga xos «til»da gapirtiriladi. Har bir obrazning xarakteristikasiga mos keluvchi sinonimik birliklarning o‘z o‘rnida qo‘llanilishi personajlar nutqiga jon kiritadi, tiriltiradi va o‘quvchi ko‘z oldida uni butun borlig‘i bilan namoyon qiladi¹⁷⁶.

Yozuvchi sinonimik birliklardan faqat personajlar nutqini individuallashtirishdagina foydalanmay, balki voqelikning boshqa tomonlarini ko‘rsatishda ham: tasvir etilayotgan muhitning individual, konkret ko‘rinishlarini berishda, uning hayotiyiligini ta’minlashda ham so‘zlarda mavjud bo‘lgan belgi ajratuvchilik xususiyatlaridan foydalanadi. Umumxalq tilining serunum imkoniyatlaridan biri bo‘lgan sinonimik birliklarni badiiy - tasviriy vosita sifatida keng ishlatadi. Har bir qalam sohibi adabiyotning libosi hisoblangan so‘z va iboraning badiiy vositasi yordamida tipik xarakterlar yaratishga, qahramonlarning nutqini individuallashtirishga, tabiat, hayot lavhalari va boshqa hodisalarning real belgi va xususiyatlarini ochib berishga harakat qiladi.

Yozuvchi olg‘a surgan g‘oyaning o‘quvchilar ommasiga to‘la yetib borishida ham asar tili muhim ahamiyatga ega. Haqiqatan, asar tili o‘sha g‘oyani talqin etishda iboralarning siqiq, silliq bo‘lishi, so‘zlarning o‘z o‘rnida ishlatilishi bilan xarakterlanadi. Har bir yozuvchi asar tilining shirali, badiiy va ta’sirchan bo‘lishini ta’minlashda «so‘z va ibora tanlash mashaqqati»ni boshdan kechirib, kitobxonga manzur bo‘ladigan birliklar topishga harakat qiladi, ohori to‘kilmagan iboralar ustida qayta-qayta bosh qotiradi va shu mehnat jarayonida

¹⁷⁶ Қиличев Э. Бадий тасвирнинг лексик воситалари. –Тошкент, 1982.

to‘laqonli obraz yaratishga imkon beradigan badiiy vositalarni qo‘lga kiritadi. Bunday vositalardan qay darajada foydalanish esa ijodkor uquvi va qobiliyatiga bog‘liq. Bu kabi imkoniyatlar umumxalq tilida hisobsiz bo‘lib, ular yozuvchi va so‘z materiali bilan ish ko‘ruvchi notiqdan butun kuchini sarf etishni, katta ijodiy mehnat qilishni talab qiladi. Yozuvchi uslubidagi o‘ziga xoslik, uning tilidagi individual xususiyatlar umumxalq tilida mavjud bo‘lgan ifodalash vositalarini tanlashdagi boy imkoniyatlar tufayli ochiladi. Umumxalq tili yozuvchi ixtiyoriga o‘z lug‘at xazinasidagi hamma vositalarni berishdan tashqari, ulardan tanlab olish imkoniyatini ham beradi, umumxalq tili yozuvchi ixtiyoriga grammatik tomondan tayyor va qat‘iylashtirilgan so‘z, ibora va gap qurilishlarining qoliplarini berishdan tashqari yana turli xildagi so‘z, ibora va gap qurilishlari variantlaridan ham tanlab olish imkoniyatini beradi.

Badiiy asar tilining ravon va ta’sirchan bo‘lishi iste’molda mavjud bo‘lgan so‘zlarning rang-barang ma’no ottenkalaridan ustalik bilan foydalanishga ham bog‘liq. Chunki badiiy asar tilini tovlantiradigan barcha stilistik vositalar umumxalq tilidagi imkoniyatlardan o‘rinli foydalanish natijasida yuzaga keladi.

Badiiy asar leksikasi asar tilini o‘rganishning bir tarmog‘i, xolos. Badiiy asar tili leksikasi, o‘z navbatida, sinonimlardan tashqari yana antonim, arxaizm, dialektizm kabi bir qancha qatlamga bo‘linadi va bularning har qaysisi alohida ilmiy tadqiqot ishlari olib borishni talab qiladi. Ko‘rinadiki, badiiy asar tili, ayniqsa, leksikasining mundarijasi juda keng va xilma - xildir.

Yozuvchi tabiat va jamiyatdagi turli predmet, harakat, rang, tovush va boshqa shunga o‘xshash aniq va mavhum narsa, holatni bayon etar ekan, ularni aniq va ravshan ifodalaydigan birliklarni topib qo‘llagandagina o‘quvchida ular haqidagi to‘la tasavvurni hosil qilishi mumkin. Xuddi mana shunday o‘rinlarda sinonim so‘zlarda mavjud bo‘lgan turli stilistik qiymatlar yozuvchiga juda qo‘l keladi. Chunki badiiy asarda sinonimlar tasvirning shakl jihatidan xilma – xil bo‘lishini ta’minlabgina qolmay, balki uning emosionalligini ta’minlashda ham, stilistik tomondan ravon qilib berilishida ham eng unumli vositalardan biri hisoblanadi. Sinonimlar o‘zlarida mavjud bo‘lgan turli ma’no nozikliklari va belgilari bilan harakat, belgi va predmetdagi turlicha belgi darajalarini ko‘rsatadi. Asar tilidagi sinonimlarning stilistik xususiyatlari, turli vazifalarni bajarib kelishi, badiiy vosita sifatida keng qo‘llanilishi va bu muammoning dolzarbligi uni alohida ishning obyeksi qilib olish mumkinligini ko‘rsatadi. Bu ishda sinonimik birliklarga to‘xtalishdan maqsad, Tohir Malik badiiy asarlarida sinonimik birliklar bajarib keladigan stilistik vazifalarni va ularni semantik tomondan tahlil qilishdir.

Har bir adib asarning g‘oyaviy - badiiy qiymatini oshirish maqsadida tilda mavjud bo‘lgan sinonimik birliklardan foydalanadi va turli yo‘llar bilan badiiy asar tarkibiga kiritadi. So‘z va iboralar bir vaqtning o‘zida so‘zlovchi fikrining ham va shu fikrning vazifasi, maqsadiga kiradigan barcha ruhiy kechinmalarning ham belgisi sanaladi.

Bundan ko‘rinadiki, so‘z va iboralar leksik ma’no bilan birga emotsiya, his-tuyg‘u, kechinmalarni ham bera oladi. So‘z va iboralarning emotsiya va kechinma bildirish darajasi turlicha bo‘lib, bunday xususiyat ba’zi so‘z va iboralarda aniq, sezilib tursa, ba’zilarida deyarli

sezilmaydi. Shuningdek, ko‘pgina so‘z va iboralar emosional jihatdan o‘z ma‘no tarkibida baho elementini tashish xususiyatiga ega bo‘ladi. Emotsional xususiyatga ega bo‘lgan so‘z va iboralar so‘zlovchi va yozuvchining predmet, voqea-hodisalarga munosabatini yoki turli his-hayajonini bildiradi. Sinonimik birliklardagi stilistik, ma‘no buyoqdorligidagi farqlarni yozuvchining o‘zi ham yaxshi anglaydi.

Bularni misollar orqali ko‘ramiz.

"achinib kuyinmoq" ma‘nosini anglatuvchi *joni achidi–ichi achidi–yuragi achidi* frazemalarining fe‘l komponentlari; *yurag(i) uvushdi–et(i) uvushdi–eti seskandi* fe‘l frazeologik sinonimlar qatoridagi dastlabki ikki frazemaning tayanch komponenti bir xil so‘zshakldan iborat bo‘lib, "salbiy o‘y-xayol ta’sirida o‘zini ruhan yomon his qilmoq" ma‘nosini bildiradi: *O‘zimiz ehtiyot qilmasak, birov bizni ehtiyot qiladimi, bizga birovning joni achiydimi?* (T.Malik) – *Uni ko‘rib Salmoni Forsiyning yuraklari achishdi. U damlarda aslida hammalari kambag‘al, ammo birining boshqaga yuragi achishsa, boshqasining naqadar og‘ir ahvolda ekanini tasavvur qilavering.* (124-bet) – *Darvishlar faqat insonlarga emas, balki hayvonlarga ham xizmat qilganlar. Masalan, qo‘tir bir itni ko‘rib, ichi achiydi, uni olib, davolaydi. Nega? Chunki maxluqni Xoliq rizosi uchun yaxshi ko‘radi, undan muhabbatini darig‘ tutmaydi.* (43-bet)

"sevmok" ma‘nosini anglatuvchi *dil bog‘lamoq–ko‘ngil qo‘ymoq–yaxshi ko‘rmoq* fe‘l frazemalari ham o‘zaro sinonimik qator hosil qiladi: *Odamlar bilan do‘stliging o‘rtacha bo‘lgani ma‘qul. Do‘stim ko‘p deb barchasiga umid bilan dil bog‘layvermagin, orqa-oldingga qaragin.* (137-bet)– *Suqrot hakimni o‘ldirishga olib borardilar. Shogirdlari zorlig‘ qilib so‘radilar: “Ey hakim, endi o‘linga ko‘ngil qo‘ymishsiz, ayting, sizni qay yerga dafn etaylik?” Suqrot bu savolni eshitib, tabassum bilan debdildarkim: “Qay yerni ko‘nglungiz tilasa, ul joyga dafn eting, jasadim qayda bo‘lsa so‘ngaklarim unda bo‘lg‘ay. Siz meni yod qilsangiz bas!* (138-bet)– *Yaxshi ko‘rishning shartlari ko‘p. Shulardan biri – janjallashmaslik.* (47-bet)

"ishq, muhabbat, sevgi" ma‘nosini anglatuvchi *ko‘ngil ishi–yurak dardi–dil tori* frazemalari o‘zaro sinonim: *O‘ylaylik: birov «Mersedes»ni sevadi, unga erishmoq uchun tunu kun harakat qiladi. Tinim bilmaydi. Hatto Olmoniyadagi zavodiga ham borib keladi. Bu – uning ko‘ngil ishi. Nafsi shunday buyurdi – qildi. Afsus bilan deymizki: Alloh roziligiga erishish uchun ham shunday intilsa edi...* (40-bet) – *Menga do‘stimning ishq bobidagi yurak dardi ma‘lum.* (134-bet) – *Dil torimni iymondan uzmasman.* (T.Malik)

bosh ko‘tarmoq - bosh(i)ni uzmoq sinonim frazemalari "*qo‘zg‘almoq, harakatga kelmoq*" ma‘nosini bildirib, birinchi frazemaning notayanch komponenti belgisiz tushum; ikkinchi frazemaning esa notayanch komponenti belgili tushum kelishigidagi so‘zshakl bilan shakllangan. Bu frazemalarning ifoda plani boshqaruv munosabatli so‘z birikmasidir: *Bemor kasaldan tuzalib, sihat-salomat boshini ko‘targuncha bu xatni takror va takror o‘qidi, sog‘aygach esa tumor qilib bo‘yniga taqib oldi.* (25-bet) – *Qiz ko‘z yumish o‘rniga yostiqdand boshini uzdi va erga tushgan ro‘molini o‘rab o‘tirdi.* (Tohir Malik)

Asarda quyidagi frazeologik sinonimlar ham uchraydi:

ko‘ngli qotgan, yuragi tosh, ko‘ngli qattiq: *Tosh ustiga qanchalik ko‘p yomg‘ir yog‘ib suv tushsa-da, o‘t chiqib ko‘karmagani kabi ko‘ngli qotgan kishilarga qanchalik o‘gitlar qilsang ham quloqlariga olmaslar. O‘zlari uchun biror foyda ola bilmaslar. (14-bet)– Yana ular uchun ilgari kitob ato etilgan, so‘ng payg‘ambarlaridan keyingi muddat uzaygach, yuragi tosh kimsalar (ya‘ni yahudiy va nasroniylar) kabi bo‘lib qolmaslik vaqti kelmadimi? (4-bet) – Dard (ishq) ahlining nafasi bir o‘tdirki, ko‘ngil qattiqni yumshatadi va diydasi qattiq odamni ham yig‘latadi. (36-bet)*

boshiga baxt qushi qo‘nmoq, omadi chopmoq, ishi yurishmoq: *Payg‘ambarimiz (s.a.v.) “Musulmonning uyi jannat bog‘idan bir bog‘chadir”, deganlar. Bundan ibrat shuki, “jannatda o‘sgan” qizga uylangan erning boshiga baxt qushi qo‘nibdi. Ammo baxt qushi qo‘nishi uchun uning o‘zi ham jannatda o‘sgan bo‘lishi kerak. (103-bet) – Sen bilan do‘stlashganimdan beri baxt-saodat ichida yashayapman, omadim chopyapti. (133-bet) – Haqiqiy do‘stlarning biri mashriqda, boshqasi mag‘ribda bo‘lsa ham ishlari yurishib ketdi. (135-bet)*

do‘stlik ahdini tuzmoq, adovatga barham bermoq: Misr hukmdori bilan Rum hukmdori o‘zaro kelishib, **do‘stlik ahdini tuzdilar** va oradagi **adovatga barham berdilar**. (10-b.)

Asarda turli turkum doirasidagi kontekstual sinonimlar ham uchraydi. Masalan,

qattiq ko‘ngil, diydasi qotgan: *Dard (ishq) ahlining nafasi bir o‘tdirki, qattiq ko‘ngilni yumshatadi va diydasi qotgan odamni ham yig‘latadi. Kuyganlarning dami shunday yelki, u manmanlik xashagini sovuradi va jaholat tuprog‘ini supuradi. (36-bet)*

Asarda frazeologik ma‘nodoshlikning go‘zal namunalari mavjud. Yozuvchi ibora tanlashda frazeologik sinonimlarning ma‘no xususiyatlari bilan birga ularning stilistik bo‘yog‘iga ham e‘tibor beradi. Chunki sinonimlardagi ana shu stilistik bo‘yoq tasviriy xususiyatga ega bo‘ladi.

Umuman olganda, frazeologik sinonimlarni Tohir Malik asarlarining barchasida uchratish mumkin. Ular voqea-hodisani aniq tasvirlashda, holatni kuchaytirishda, har bir jihatni detallashtirishda va boshqa talay badiiy-stilistik vazifalarni bajarishda muhim omil bo‘lib xizmat qilgan. Adib ushbu birliklardan juda unumli foydalana olganligini namoyish eta bilgan.

O‘zaro zid ma‘noli so‘zlar antonimlardir. Antonimlar yozma va og‘zaki nutqda katta ahamiyatga ega. Ular fikrni ifodali va ta‘sirli qiladi. Shuning uchun ham ular badiiy tasvirda keng qo‘llaniladi.

Tohir Malik “Odamiylik mulki” asarida zid ma‘noli birliklar asosida yuzaga keltiradigan tazod, zidlantirish, qarshilantirish san‘atining betakror namunalarini yaratgan. Zid ma‘noli birliklar qatoridan foydalangan holda yozuvchi turli tushunchalar, belgilar, holatlar, obrazlarni qarshilantirish orqali ularni yanada ta‘kidlash imkoniga ega bo‘ladi.

Asarda foydalanilgan frazeologik zid ma‘nolilik ot, sifat va fe‘l turkumlariga oidligini kuzatamiz. Jumladan,

fe‘l turkumiga oid antonimik frazeologizmlar:

boshiga baxt qushi qo‘nmoq – boshi kulfatda qolmoq:

Payg‘ambarimiz (s.a.v.) “Musulmonning uyi jannat bog‘idan bir bog‘chadir”, deganlar. Bundan ibrat shuki, “jannatda o‘sgan” qizga uylangan erning **boshiga baxt qushi qo‘nibdi**. Ammo baxt qushi qo‘nishi uchun uning o‘zi ham jannatda o‘sgan bo‘lishi kerak. (103-bet) – O‘zidan yuqori darajadagi qizga uylansa, xotini otasining hashamati va dabdabasiga mag‘rur bo‘lib, erni mensimay qolishi mumkin. Unda har qanday erning **boshi kulfatda qoladi**. (103-bet)

jahli chiqmoq – boshi osmonga yetmoq:

–Bu odam o‘ldimikan yo hali ham tirikmikan? – deb Shan hamrohidan so‘rabdi.

Hamrohining battar **jahli chiqibdi**:

–Umrin bino bo‘lib sizga o‘xshagan ahmoqni endi ko‘rishim. Qabristonga ko‘tarib olib ketilayotgan o‘likni tirikmi yo o‘likmi, deb so‘rashingiz aqlli odamning gapi emas. Iltimos, endi gapirmay jim keting. Gapirsangiz ko‘nglim ozib ketyapti. (102-bet) – Men seni uyimga olib ketgani keldim. Marhamat qilib borsang, farzandlarimni ko‘rib, xasta xotinimni tashrifing bilan sevintirsang, qavm-qarindoshlarim, do‘stoshnalarim oldida **boshim osmonga yetardi**. (133-bet)

imkoniyatni boy bergan – imkoniyatga erishgan: Shunda Rasululloh (s.a.v.): «Men minbarga chiqayotganimda Jabroil alayhissalom kelib «onasi va otasi hayotlik vaqtida yoki bulardan biri hayot bo‘la turib, ularning roziligini olib, jannati bo‘la olmagan va bu **imkoniyatni boy bergan** farzandning burni erga ishqalsin!» - dedilar. Men ham «omiyn» dedim» - dedilar. (61-bet) –Bu nuqtada ikki shaxsning to‘qnashuvini shunchaki oilaviy mojaro emas, ijtimoiy masala sifatida o‘rganishimiz va hal etishimiz kerak bo‘ladi. Bularni biz bedavo dard emas, tuzatish **imkoniyatiga erishilgan** arzimagan kamchiliklar deb qabul qilishimiz kerak. (98-bet)

ot turkumiga oid antonimik frazeologizmlar:

yuzining yorug‘ligi–betining qoraligi: Otaning ish-amali farzandiga singsa, uning xulqida jilvagar bo‘ladi. Bolani tergap nazorat qilish ota-ona **yuzining yorug‘ligini** ta‘minlaydi. (9-b.) – Erkak va ayol orasidagi ishqning beqarorligi xususida hayotda ko‘p misollarga duch kelganmiz. Bugun «sevamano sevaman, sensiz menga dunyo qorong‘u!» deb oh-voh qilib yurganlar ertaga qarasangiz «**betining qoraligini** ko‘ring» deb bir-biriga teskari qaraydi. (32-bet)

sifat turkumiga oid antonimik frazeologizmlar:

pok dil – yuragi nopok: Ishq – shunchalar qaysarki, uning oldida podshoh ham gado ham teng, u shunday zulmkorki, uning qoshida iflos-fosiq ham, **pok dil** oshiq ham bir... (22-bet); Xotin pok nihod (toza tabiatli) va **pok dil** bo‘lsun; kadbonu (ishchan uy bekasi) eriga do‘st bo‘lg‘ay. Hayolig‘, taqvodor, tili qisqa, molni yaxshi saqlag‘uvchi bo‘lsin. Deb durlarki, yaxshi xotin erning va umrning rohati bo‘lur. (99-bet) – Ammo... Qani edi, hayotda shu «ammo» bo‘lmasa... Hayotda farzandidan kechuvchi **yuragi nopok** onalar ham bor, onalik huquqidan mahrum qilinuvchilar ham bor. (55-bet)

Frazeologik zid ma‘nolilik, avvalo, iboraga xos bo‘lgan konnotativ ma‘noga ko‘ra, qolaversa, iboralarning qarshilantirilishi asosidagi ifodalilikka ko‘ra badiiy matn uchun zaruriy vositadir: *Agar iroda chinakam aql bilan quvvatlangan bo‘lsa – engadi. (12-b.) – Oradan bir muddat o‘tib, yana ayni shu erga kelganlarida o‘sha navqiron yigitni bog‘da ko‘rmay, qayerdaligini surishtiradilar. Odamlar:*

–*U aqldan ozib qolib, toqqa chiqib ketgan, - deb javob berishadi. (34-bet)*

Adib asarida leksik - frazeologik zid ma‘nolilik ko‘rinishlari ham tasvirning aniqligi va ifodaliligini ta‘minlagan: *Men o‘z ko‘nglimga da‘vat uslubini qo‘llashni ma‘qul ko‘rdim. Chunki har bir odam birinchi galda o‘z-o‘zini tarbiya qilishi kerak, deb o‘ylayman. Har birimiz o‘z-o‘zimizni, xususan, ko‘nglimizni idora qila bilmog‘imiz shart. (2-bet)*

Bu o‘rinda «o‘z-o‘zini tarbiya qilish» va «ko‘nglimizni idora qila bilmog‘imiz» leksik-frazeologik antonimdir.

Tohir Malik kontekstual zid ma‘nolilikning o‘ziga xos namunalarini yaratgan; voqea-hodisalar, harakat-holatlar, aqliy-ruhiy jarayonlar o‘rtasidagi zidlik, kontrastlarni bo‘rttirib ko‘rsatishga erishgan. O‘zbek tilida «xursandchilik» va «siqilmok» so‘zlari antonim emas, ammo ular orasida, umuman olganda, qandaydir miqdoriy zidlik bor. Ammo ulardagi zid ma‘nolilik kontekstuallikda, ya‘ni badiiy nutqda shunday xususiyat kasb etishi sezilib turadi: «Endilikda xotun vajhidan xursandchilik bo‘ldi, magar ro‘zg‘or vajhidan siqildim» .

Asarlarda qahramonlar ruhiy holatlari o‘rtasidagi kuchli kontrastlilikni bo‘rttirib tasvirlash maqsadida muayyan bir kontekstual sinonimik qatordagi bir necha so‘z boshqa bir kontekstual sinonimik qatordagi bir necha birlikka birdaniga zidlantiriladi: *Bosh aql va ilmga to‘lib toshsa ham, axloqni sira unutmaslik kerak: inson o‘zidagi ma‘naviy jihatlarni, vijdon va nafsni tarbiyalashi, ehtirosini boshqara olishi, xunuk odatlarni tark etishi, ilmiy yutuqlarini insoniyat foydasiga yo‘naltirishi kerak. Yo‘qsa, u to‘g‘ri yo‘ldan ozishi* mumkin. (13-b.)

Demak, “ma‘naviy jihatlarni tarbiyalash”, “vijdon va nafsni tarbiyalash”, “ehtirosini boshqara olish”, “xunuk odatlarni tark etish”, “ilmiy yutuqlarini insoniyat foydasiga yo‘naltirish” kabi birliklarga “to‘g‘ri yo‘ldan ozish” iborasi qarshilantirilgan.

Ma‘lumki, zid ma‘nolilik bir turkumli so‘zlar doirasida bo‘ladi. Ammo turli so‘z turkumlariga oid so‘zlarda ham ma‘nolar tarkibidagi muayyan semalar o‘rtasida ham zidlik mavjud bo‘lishi mumkin. Masalan, sifat turkumiga oid «yuqori» so‘zining ma‘nosi tarkibida «tepaga yo‘nalgan» ma‘nosi asosiy, fe‘l turkumiga oid «so‘lmoq» so‘zida esa «jonsizlik holati» etakchi. Bu ikki so‘z o‘rtasidagi ma‘naviy zidlikni tasavvur etish ancha qiyin. Bunday zid ma‘nolilikni ayrim tadqiqotchilar «turkumlararo antonimiya» nomi bilan ataydilar¹⁷⁷. Bunday zid ma‘nolilikdan ham asarlarda unumli foydalanilgan, bu hodisa ham yozuvchining quyuq ifodali tasviri uchun xizmat qilgan: «U yuqori darajani ko‘zlab yurgan edi, zamona o‘zgardi, so‘ldi.»

¹⁷⁷ Махмудова З. «Ўтган кунлар» романининг миллий ўзига хослиги тўғрисида // Ўзбек тили ва адабиёти. 1996, 4-сон, 52-53-б.

Bu o‘rinda turli so‘z turkumlari o‘rtasidagi antonimlikni kontekst beryapti, bularni kontekstual antonimlar desa ham bo‘ladi.

Asarda bunday gaplarni talay uchratish mumkin. Har bir antonimik birlikning o‘ziga xos sinonimik qatori ham bo‘ladi, matn talabi bilan ma’lum birini tanlash imkoniyati yuzaga keladi.

"Terisiga sig‘maslik", "do‘ppisini osmonga otmoq", "yetti qavat osmonga uchmoq" kabi frazeologizmlar, "hafsalasi pir bo‘lmoq", "kayfi uchmoq", "yelkasiga tog‘ qulamoq" singari iboralar alohida-alohida sinonimlar qatoridir. *Terisiga sig‘maslik* iborasiga nisbatan ikkinchi qatordagi *hafsalasi pir bo‘lmoq* frazeologizmi olingan, shu bilan ma’no ta’sirchanligi ortgan. Demak, matnda har bir frazeologizmning qo‘llanilishi uchun tanlash imkoniyati mavjud bo‘ladi. Matn frazeologik birliklarning imkoniyatlarini kengaytiradi va undagi xarakterni belgilaydi.

Antonimik birliklar matnda aniq seziladi, ularga xos ma’noning aniq va qaysi maqsadga yo‘naltirilganligi matn uchun juda muhim sanaladi. Tohir Malikning asl til mahorati uning antonimik birliklardan tasvir tiniqligi, ifodadagi muayyan nuqtaga ro‘y berish maqsadlarida foydalanishida yaxshi ko‘rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tilavova, M. (2024). LINGUISTIC AND SPIRITUAL CHARACTERISTICS OF SOME PHRASEOLOGICAL UNITS IN TAHIR MALIK'S "HUMAN PROPERTY". *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 3(9), 26-30.
2. Tilavova, M. (2024). LINGUISTIC AND SPIRITUAL CHARACTERISTICS OF SOME PHRASEOLOGICAL UNITS IN TAHIR MALIK'S "HUMAN PROPERTY". *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 3(9), 26-30.
3. Mohinur, Usmonova, and Elonova Sitorabonu. "GRADUONIMIYA HODISASI VA UNING AYRIM O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDAGI IFODASI." *Innovations in Technology and Science Education* 2.9 (2023): 1757-1763.
4. Alijonovna, T. M. (2024). PHRASEOLOGISMS RELATED TO THE WORD USED BY TAHIR MALIK IN "HUMAN PROPERTY". *INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT*, 3(3), 83-87.
5. Тилавова, М. А. (2024). ФЕНОМЕН СИНОНИМИИ И ФЕНОМЕН АНТОНИМИИ ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ТАХИРА МАЛИКА «ДОСТОЯНИЕ ЧЕЛОВЕКА». *TADQIQOTLAR. UZ*, 37(4), 59-63.
6. Tilavova, M. (2023). FRAZEOLOGIK POLISEMIYA HAQIDA BA’ZI MULOHAZALAR. *Philological issues are in the eyes of young researchers*, 1(1).
7. Тилавова, М. (2024). ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ, РОДСТВЕННЫЕ СЛОВУ, УПОТРЕБЛЕННОМУ ТАХИРОМ МАЛИКОМ В «ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ СОБСТВЕННОСТИ». *Talqin va tadqiqotlar*, 2(3 (40)).
8. Tilavova, M. (2023). TOHIR MALIKNING "ODAMIYLIK MULKI" ASARIDA QO‘LLANILGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING FUNKSIONAL JIHATI. *Science and innovation in the education system*, 2(5), 197-203.

9. Usmonova, Mohinur. "MATNLARGA DASTLABKI ISHLOV BERISH VA SEMANTIK TAHLIL QILISHGA OID AYRIM MULOHAZALAR." *Current approaches and new research in modern sciences* 3.1 (2024): 44-48.

10. Khayriev, Umedjon, Mohinur Usmonova, and Gavhar Turdieva. "An optimal quadrature formula in the space $W_2^{(2,1)}$ of periodic complex-valued functions." *AIP Conference Proceedings*. Vol. 3004. No. 1. AIP Publishing, 2024.

11. Ulugbekovna, U. M. (2024). Some Comments on the Principle of "Speech Realization of Linguistic Possibilities" and its Importance in Applied Linguistic Research. *Journal of Intellectual Property and Human Rights*, 3(4), 181-185.

12. Tilavova, Munisxon. "" ODAMIYLIK MULKI" ASARIDA QO 'LLANILGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLARDA SINONIMIYA HODISASI VA ANTANAMIYA HODISASI." *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences* 3.1 (2024): 62-67.

13. Tilavova, M. (2023). TOHIR MALIKNING" ODAMIYLIK MULKI" ASARIDA QO 'LLANILGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING FUNKSIONAL JIHATI. *Science and innovation in the education system*, 2(5), 197-203.